Historia Kościoła Gdańskiego cz. – 6

OKRES REFORMY PROTESTANCKIEJ I REFORMY KOŚCIOŁA (1517 – 1793)

Po radykalnych działaniach króla Zygmunta Starego przywracających porządek w Gdańsku sytuacja początkowo się ustabilizowała, ale kaznodzieje luterańscy nadal oddziaływali na mieszkańców bardzo skutecznie. Lata 1517-1526 to okres początków reformacji. Przyczyny przyjmowania haseł reformacyjnych były tutaj podobne do tych, jakie wystąpiły w Europie. Można tu wspomnieć o procesie zeświecczenia duchowieństwa katolickiego, o kumulowaniu beneficjów kościelnych, co uniemożliwiało należyte wypełnianie obowiązków duszpasterskich, o łamaniu ślubów czystości przez zakonników, czy wreszcie o sprawie sprzedaży odpustów, które to bezpośrednio przyczyniły się do wystąpienia Marcina Lutra. Jedno jest pewne – Kościół przeżywał kryzys i potrzebował reformy. Potwierdziły to późniejsze wydarzenia.

Niektórzy historycy sądzą, że ulotki reformacyjne, a zwłaszcza pisma Lutra wydrukowane w 1520 roku w Wittenberdze, dostały się w 1520 roku do Prus wraz z wojskami zaciężnymi wywodzącymi się z Saksonii i Frankonii. Wówczas to na pomoc wielkiemu mistrzowi Albrechtowi, znajdującemu się w stanie wojny z Polską przybyła z Niemiec 10-tysięczna armia zaciężna. Dotarła ona pod Gdańsk. Mieli być wśród nich wierni propagatorzy nauki Lutra. Na granicy Prus odłączali się oni od armii zaciężnej i udawali się do Gdańska, Elbląga, Braniewa i Królewca – i tam z dużymi sukcesami głosili hasła odnowy Kościoła.

Największy oddźwięk hasła Marcina Lutra znalazły w Gdańsku. Tutaj już od 1520 roku tzw. kaznodzieje głosili nauki w jego duchu. W październiku 1522 roku były wysuwane żądania głoszenia tzw. czystego Słowa Bożego, czyli zgodnego z nauką Lutra. Rada miejska uzależniała swoją zgodę na te żądania od aprobaty króla. Lud był jednak niecierpliwy. We wrześniu 1523 roku miały miejsce przypadki niszczenia obrazów kościelnych. Zakonnicy poczęli opuszczać klasztory, a w sierpniu 1524 roku zgromadzenie ludowe zażądało od rady przeprowadzenia reform kościelnych. W tym okresie kościoły św. Katarzyny, św. Piotra i Pawła, św. Bartłomieja, św. Barbary i św. Jana – podczas nieobecności proboszczów – zostały przejęte przez zwolenników Lutra. Podobnie franciszkański kościół św. Trójcy. W styczniu 1525 roku doszło do rewolty w Gdańsku, obalono starą radę i powołano nową. Działalność luteranów była tak skuteczna, że pod koniec XVI w. tylko ok. 20-25 proc. mieszkańców Gdańska pozostało katolikami, reszta przeszła na protestantyzm i kalwinizm. W posiadaniu katolików pozostały zakonne kościoły św. Mikołaja, św. Józefa i św. Brygidy, kościół cysterski w Oliwie oraz kościół w Św. Wojciechu.

W 1560 roku w związku z przejęciem kościoła Mariackiego od katolików powstała ciekawa i specyficzna sytuacja. Kościół ten podlegał prawu patronatu sprawowanego przez króla polskiego. Dzięki temu prawu, do 1572 roku odprawiano przy głównym ołtarzu Msze św. Z prawem patronatu łączyło się prawo prezentowania przez króla polskiego następcy zmarłego proboszcza, którego zatwierdzał biskup włocławski. Królowie polscy z tego prawa korzystali do 1793 roku, tj. do drugiego rozbioru Polski. O ile po 1572 roku proboszczowie nie mogli odprawiać katolickich nabożeństw w kościele Mariackim, to jednak przejmowali tytuł proboszcza przy tym kościele. Przyjmowali go przez uroczyste wejście do kościoła i położenie rąk na głównym ołtarzu. Proboszcz katolicki otrzymywał też od duchownych protestanckich część ofiar pieniężnych, pobieranych z racji posług kościelnych w kościele Mariackim. Proboszcz katolicki miał też prawo do mieszkania w plebanii kościoła Mariackiego.

Po 1793 roku prawo prezenty przejęli królowie pruscy. Pozostawiono jednak prawo do zamieszkania w plebanii proboszczom katolickim. Od samego początku, aż do najnowszych czasów koszty konserwacji i remontów plebanii pokrywał proboszcz protestancki. Opisanej sytuacji nie zmienił fakt wybudowania z inicjatywy króla polskiego Jana III Sobieskiego w latach 1678-1681 Kaplicy Królewskiej. Po Soborze Trydenckim (1545-1563) w kościele realizowano reformy życia religijno-moralnego na wielu płaszczyznach.

W Polsce znaczącą rolę w tym okresie odegrał kard. Stanisław Hozjusz. Realizacji kościelnej odnowy potrydenckiej skutecznie podjęły się także reformujące się zakony, w tym również oliwscy cystersi. W 1580 roku powstała polska prowincja cystersów. Król Zygmunt August postulował, aby w tej prowincji opatami byli Polacy.

Dużą rolę w realizacji potrydenckiej reformy odegrał zakon jezuitów. Do Gdańska jezuici przybyli w 1585 roku, a w 1615 roku rozpoczęli budowę kościoła w Gdańsku-Oruni. Budowa przechodziła różne fazy. Obok kościoła w 1592 roku jezuici wybudowali kolegium, w którym uczyła się młodzież nie tylko katolicka, ale też protestancka i kalwińska. Świadczyło to o wysokim poziomie nauczania w tym kolegium. Obecny kościół św. Ignacego został zbudowany w latach 1747-1755.

W Świętym Wojciechu do 1711 roku parafią kierował ksiądz diecezjalny. Od tego czasu biskup włocławski K. Szaniawski przekazał ten kościół Misjonarzom św. Wincentego a Paulo. Zbudowali oni budynek klasztorny, który dziś jest plebanią. Od połowy XVIII wieku istniejąca tam szkoła dla młodzieży, została przekształcona w seminarium duchowne kształcące przyszłych księży dla Gdańska i Pomorza. W samym Gdańsku pracę duszpasterską pełnili dominikanie przy kościele św. Mikołaja, karmelici przy kościele św. Józefa, zakonnicy przy kościele św. Brygidy i księża diecezjalni przy Kaplicy Królewskiej (od 1681 r.). Ten stan faktyczny został potwierdzony przez biskupa włocławskiego Feliksa Szaniawskiego, który ustanowił przy tych kościołach w 1718 roku parafie.

W XVII i XVIII wieku gdańskie kościoły otrzymują nowe i bogate wyposażenie, co jest związane bogaceniem się miasta i jego mieszkańców. Na szczególną uwagę zasługuje nowe, bogate wyposażenie kościoła św. Mikołaja, w którym wykonano nowy ołtarz główny, ołtarze boczne, ambonę i chrzcielnicę. Kościoły: św. Katarzyny, św. Józefa, cystersów w Oliwie i inne zyskały nowe wyposażenie meblarskie, takie jak stalle zdobione reliefami figuralnymi i ornamentami roślinnymi oraz arabeskowymi. W tym czasie pracowali też w Gdańsku wybitni organomistrzowie, których dziełem były nowe lub udoskonalane stare organy w kościele Mariackim, św. Katarzyny, św. Jana, św. Piotra i Pawła, św. Trójcy, św. Barbary i cystersów w Oliwie.

Od XVI wieku zaczyna się w Gdańsku tworzyć architekturę w stylu renesansowym. Uwidacznia się ona głównie w budownictwie świeckim (Ratusz Głównego Miasta, Ratusz Staromiejski, Zbrojownia, Dom Opatów Pelplińskich i inne). W budownictwie sakralnym kościół św. Brygidy otrzymał w tym stylu wieżę oraz dzwonnicę. Formy renesansowe wykorzystano również w wielu kościołach, w których zbudowano nowe ołtarze renesansowe i epitafia. Czas od połowy XV do połowy XVII wieku był okresem najświetniejszego rozkwitu Gdańska, który w tym czasie był największym miastem Rzeczpospolitej i liczył 80 tys. mieszkańców.

Rozwój uwidaczniał się w takich dziedzinach jak: handel, rzemiosło, nauka, sztuka, architektura, szpitalnictwo, księgarstwo, drukarstwo i prasa. Ze względu na małą liczbę katolików w Gdańsku słabo rozwijało się budownictwo sakralne. W tym czasie wybudowano tylko kościół św. Ignacego i Kaplicę Królewską. Wysoki poziom, który osiągnęła wówczas oświata i nauka, utrzymywał się – mimo zubożenia miasta – i przez cały wiek oświecenia. Gdańsk w XVII wieku dumny był z dzieła Jana Heweliusza, a w wieku następnym mógł poszczycić się osiągnięciami Fahrenheita. Podobnie było z wieloma dziedzinami sztuki rzemieślniczej.

Miasto czyniło usilne starania o uzyskanie od królów polskich przywilejów, gwarantujących wolność wyznania luterańskiego i reformowanego. Po ich uzyskaniu w 1577 roku Gdańsk nie stosował zasady wolności wobec katolików, którzy nie uzyskali równouprawnienia z luteranami. Władze miasta poddały też licznym restrykcjom żydów i mennonitów. Jeszcze trudniejszy okres dla kościoła katolickiego nastąpił po przejęciu Gdańska przez Prusy. Odbiło to się na życiu religijnym katolików.

Hubert Bartel
wg Bp. Z. Pawłowicza – „Kościoły Gdańska i Sopotu"
Z. Jakrzewska, J. Florkiewicz –
„Przewodnik po starym Gdańsku"
prof. dr. Hab. Janusz Małłek – „Reformacja na Pomorzu"